

Z dovolené do emigrace

Jugoslávie jako tranzitní země pro československé emigranty v období normalizace

ONDŘEJ VOJTĚCHOVSKÝ – JAN PELIKÁN

V období normalizace měla Jugoslávie pro československé občany kouzlo vysněné a přitom ne zcela nedostupné země. Nešlo jim jen o krásy jadranského pobřeží. Oceňovali i zboží západní proveniencí a svobodnější společenskou atmosféru. Jugoslávii právem považovali za pomyslné okno do západního světa, které jim dovozovalo zahlédnout alespoň odlesk tamějšího blahobytu a svobody. Někteří si však z okna udělali dveře. Stovky i tisíce občanů Československa každoročně využily relativně volný režim na jugoslávské hranici s Itálií a Rakouskem k cestě do trvalé emigrace.¹

Historicky patřili Češi a později Čechoslováci k prvním turistům na východním pobřeží Jadranu. V období první republiky si tam mohli letní pobyt dovolit i lidé z nižších středních vrstev; poválečné Československo plánovalo, že na jugoslávskou dovolenou budou vyrážet i dělníci a horníci. Nová Titova Jugoslávie s tím souhlasila a spolupracovala: v masové turistice z Československa viděla příležitost pro ekonomický rozvoj dosud zaostalého pobřeží zejména v Dalmácii. Všechny velkorysé plány však vzaly zasvě v roce 1948, kdy byla na Stalinův pokyn Jugoslávie vyloučena ze svazku lidových demokracií a následných pět let podrobována ostré nepřátelské kampani.²

Ve větší míře se československým turistům cesta na Jadran otevřela

teprve od roku 1963, kdy došlo ke zlepšení sovětsko-jugoslávských vztahů. Jugoslávie přestala být „agentem imperialismu“, opět se stala spřátelenou socialistickou zemí, což mimo jiné umožnilo i jednání mezi Prahou a Bělehradem ohledně regulace cestovního ruchu. Paralelně se zlepšujícími se vztahy s Jugoslávií přehodnotilo československé stranické vedení také svůj dosavadní odmítavý postoj k cestování občanů do zahraničí vůbec. Zahraniční cesty zvláště do socialistických států se stávaly běžné.

Návrat tradiční československé turistické klientely Jugoslávci vítali a navrhovali podstatně usnadnění cestování mezi oběma zeměmi včetně zavedení bezvízového styku. Z tak rozsáhlého uvolnění však měla

pražská garnitura obavy. V interních jednáních někteří funkcionáři namítali, že v Jugoslávii se občané ČSSR budou moci volně setkávat s cizinci z kapitalistických států, s československými emigranty žijícími na Západě a vůbec budou v této zemi vystaveni nezdravému západnímu vlivu. Jelikož Jugoslávie v první polovině 60. let značně uvolnila režim na svých hranicích s kapitalistickými státy, ozývaly se v Praze i obavy z toho, že Čechoslováci využijí cestu do Jugoslávie k emigraci. Přesto Československo podepsalo v březnu 1964 se Socialistickou federativní republikou Jugoslávie (SFRJ) dohodu o cestovním ruchu a následně v listopadu 1964 byla uzavřena dohoda o zavedení bezvízového styku. V platnost vstoupila 1. ledna 1965. Jugoslá-

1 Článek vychází ze studia těchto archivních fondů: Národní archiv ČR (NA, Praha), fondy Úřad předsednictva vlády, ÚV KSČ – předsednictvo a ÚV KSČ – Gustáv Husák; Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV, Praha), fond Teritoriální odbor Jugoslávie 1969–1988; Archiv bezpečnostních složek (ABS, Praha), fondy A 2/9 (Sekretariát ministra vnitra IX. díl 1978–1982) a A 3/3 (Správa vyšetřování StB FMV III. díl 1968–1989) a sbírka Objektové svazky, objektový svazek reg. č. OB 1167; Archiv Jugoslávie (AJ, Bělehrad), fond Předsednictvo SFRJ a fond ÚV Svazu komunistů Jugoslávie; Archiv ministerstva zahraničních věcí Srbské republiky (AMSP, Bělehrad), fond Politický archiv 1969–1988; Chorvatský státní archiv (HDA, Záhřeb), fondy Republikový sekretariát pro mezinárodní styky a Služba státní bezpečnosti. Navazujeme a v dílčích údajích se opíráme také o studie Jana Rychlíka: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*. ÚSD AV ČR, Praha 2007; TÝŽ: *Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace*. ÚSD AV ČR, Praha 2012 a TÝŽ: *Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století. Securitas Imperii*, 2016, č. 29, s. 10–72.

2 TCHOUKARINĚ, Igor: Zákaz ze srpna 1948. Přelomová událost československého turismu v Jugoslávii. *Slovanský přehled*, 2007, roč. 93, č. 4, s. 449–462.

vie se tak po Maďarsku stala teprve druhou zemí, se kterou socialistické Československo odstranilo vízovou povinnost.

Nicméně i tak byla cesta k Jaderskému moři mnohem komplikovanější než k maďarskému Balatonu. Československá strana si totiž vymínila řadu podmínek. Zatímco jugoslávský občan měl ve smlouvě garantován vstup na československé území přes všechny hraniční přechody, československý cestovní pas opravňoval ke vstupu do Jugoslávie nebo k odjezdu z ní jen přes hraniční přechody ze socialistických států. Pobyt československých občanů v Jugoslávii limitovaly československé předpisy na 30 dní; Jugoslávci mohli v ČSSR nepřetržitě strávit 90 dní.

Společně s novým zákonem o cestovních dokladech vstoupila navíc v červnu 1965 v platnost vyhláška omezující působnost pasů udělením tzv. výjezdní doložky, a to i do zemí s bezvízovým stykem. Tento doklad vydávaný jednorázově pro určitou cestu nebo i na delší období určoval, pro jakou zemi cestovní pas platí a zda je důvodem cestovní služební, nebo soukromý. Vydávaly ho krajské odbory pasů a víz jednotlivých krajských správ Sboru národní bezpečnosti. Žadatel musel předložit řadu potvrzení (o tom viz dále) včetně dokladu Státní banky československé (SBČS) o tzv. devizovém příslibu, který garantoval v případě udělení výjezdní doložky možnost nákupu cizí měny nutné ke krytí cesty (opět viz dále).

Již v období určité liberalizace druhé poloviny 60. let tak byly nastoleny mechanismy, které se posléze v modifikované míře uplatňovaly i za normalizace. Vyplývaly především z obav, že se Jugoslávie stane tranzitní zemí pro emigraci na Západ. Od roku 1965 pro její občany takřka pominula jakákoliv omezení pro

cesty do zahraničí. Jugoslávie zrušila vzájemně víza s naprostou většinou evropských zemí a přestala také uplatňovat přísné hraniční kontroly i striktní ostrahu státní hranice. Pro československé občany pobývající v Jugoslávii tak bylo relativně snadné dostat se z jejího území do sousedních kapitalistických států.

V letech 1965–1968 nebyla emigrace přes Jugoslávii v československých interních dokumentech nijak zvlášť tematizována. K případům emigrace i tehdy bezpochyby docházelo, nebyly však zřejmě statisticky podchyceny a československé orgány je v souladu se svou tehdejší vstřícnou politikou vůči Jugoslávii nevyzdvihovaly. Ze zprávy vzniklé až na počátku normalizace se pouze můžeme dozvědět, že v roce 1967 bylo evidováno 100 případů nelegálního odchodu československých občanů z Jugoslávie do sousedních západních zemí. Ročně přitom v těchto letech do Jugoslávie vycestovalo 140 až 150 tisíc Čechoslováků.

V období Pražského jara se při cestování do zahraničí uplatňoval volnější výklad příslušných omezujících opatření. V případech turistických cest do Jugoslávie se však nový, benevolentnější přístup úřadů promítl jen mírně. Letní dovolenou na Jadranu strávilo pouze o sedm tisíc československých rekreatantů více než v předcházejícím roce.

Násilné ukončení obrodného procesu neznamenovalo okamžité přerušování liberálního přístupu k cestování, i když cesty na Západ začaly být od listopadu 1968 opět omezovány. Až do srpna následujícího roku totiž pokračovala příprava nového zákona o cestovních dokladech, který měl přinést zrušení výjezdních doložek. Paralelně s přípravou stále ještě liberální legislativní novely však v nejvyšších stranických grémiích

i v resortu vnitra zaznívaly výzvy ke znovuzavedení restrikcí.³ Výsledkem nejednoznačnosti tohoto mezidobí byl mimo jiné dosud rekordní počet výjezdů do Jugoslávie. V létě roku 1969 se v jugoslávských letoviscích rekreovalo 284 tisíc Čechů a Slováků.⁴ Oproti roku 1968 se tak množství českých a slovenských turistů v Jugoslávii téměř zdvojnásobilo. Ale i v tomto roce byl pobyt v Jugoslávii sice masovou, avšak stále spíše exkluzivní záležitostí, protože více turistů opět zamířilo na letní dovolenou do států RVHP.

K opatřením zaváděným nastupující Husákovou garniturou patřilo i výrazné omezení zahraničních cest, především do kapitalistických států a Jugoslávie. Důvodem, který byl interně zmiňován pro omezení cest československých občanů do těchto zemí, byla údajná vysoká míra emigrace. Konkrétní údaje však v této době chyběly. V září 1969 Státní bezpečnost (StB) evidovala pouhých 218 osob, které v roce 1968 prokazatelně uprchly na Západ přes Jugoslávii, a disponovala jen vágní informací, že 300 československých občanů se také zdržuje v italském uprchlickém táboře Latina (kam se uchýlili s vysokou pravděpodobností právě z Jugoslávie). Přesto z těchto chabých údajů StB spekulativně vyvozovala, že emigrace přes Jugoslávii v letech 1968 a 1969 významně narostla a navíc je součástí plánu, kterým se Bělehrad (viněný z podpory nezdravých tendencí během „krizového vývoje“) snaží podlomit stabilitu politického zřízení v ČSSR. StB uváděla, že českoslovenští turisté byli údajně při pobytu v Jugoslávii k emigraci přemlouváni, a dokonce na ně měl být v tomto ohledu vyvíjen nátlak.

Připomeňme jen, že do roku 1971 se do Československa nevrátilo 86 448 občanů, kteří se po

3 RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, s. 80–85.

4 Statistické údaje jugoslávské provenience ovšem uváděly 446, resp. 454 000 československých turistů, čímž se tento rok ČSSR zařadila v počtu zahraničních návštěvníků na třetí místo za SRN a Itálii. NA, f. ÚV KSČ – Gustáv Husák, k. 1086, sl. 10510, Jugoslávie, 31. 1. 1970, Informace zpravodaje ČTK v Bělehradě Ivo Doskočila z 31. 1. 1970.

Dobová pohlednice z Čechoslavy oblíbeného istrijského letoviska Umag

Pohlednice z Terstu, italského města poblíž jugoslávských hranic, do kterého směřovala řada československých emigrantů

Foto: archiv autora

21. srpnu 1968 zdržovali v zahraničí.⁵ Kolik z nich vycestovalo do západních zemí přes Jugoslávii, nevíme. Vzhledem k tomu, že v podzimních měsících roku 1968 a ve značné míře až do druhé poloviny roku 1969 bylo možné relativně svobodně vycestovat z ČSSR přímo do Rakouska a SRN, nehrála tehdy jugoslávská cesta pravděpodobně zásadní roli.

Bez víz, ale jen jednou za tři roky

Dvě vládní usnesení z 9. října 1969 zaváděla výrazné zpřísnění podmínek vydávání cestovních dokladů a stanovovala nová opatření, která zásadním způsobem znesnadňovala cestování do kapitalistických států a Jugoslávie. Výjezdní doložku opravňující k cestě do těchto zemí bylo možné získat pouze tehdy, pokud zájemce disponoval devizovým příslibem SBČS nebo měl pozvání od přímých příbuzných, kteří v těchto zemích legálně pobývali. Vycestovat do nich mohl československý občan jen jednou ročně v době dovolených za účelem rekreace. Přednost před individuálními cestami měly do budoucna zájezdy organizované cestovními kancelářemi.

V případě Jugoslávie však bezpečnostní složky navíc doporučovaly znovuzavedení vízové povinnosti. Tuto otázku s Jugoslávií projednávalo stranické vedení v počátečních měsících roku 1970. Ministerstvo zahraničních věcí odeslalo 9. března 1970 v této věci zprávu prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ Gustávu Husákovi. Otázku obnovení vízového styku řešila tato zpráva v prvé řadě

v souvislosti s údajnou trestnou činností Jugoslávců na československém území. Zejména ti trvale usazení v Rakousku a západním Německu využívali podle zprávy možnosti cestovat do ČSSR k pašování a tzv. šmelině na tuzemském neoficiálním trhu. Emigraci Čechoslováků z Jugoslávie na Západ uváděla až jako dodatečný důvod.

Československé ministerstvo zahraničí však zrušení bezvízového styku oponovalo: Jugoslávie je významný obchodní partner a jakékoliv kroky komplikující rozvoj ekonomické spolupráce jsou nežádoucí. Jugoslávská strana by argumentaci – omezit kriminalitu Jugoslávců v ČSSR a emigraci Čechoslováků ze SFRJ – pravděpodobně neakceptovala.

5 RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, s. 82 a 112.

Československo by se zavedením víz s Jugoslávií mezinárodně izolovalo, protože vedle Albánie by se stalo jedinou evropskou socialistickou zemí, která je ve styku se SFRJ uplatňuje. Určitému počtu turistů by to navíc v emigraci přes Jugoslávii stejně nezabránilo, soudil autor zprávy.

Státní a stranické vedení se nicméně shodlo na potřebě „živelný“ rozmach cest do Jugoslávie zastavit. Na rozdíl od zástupců rezortu vnitra, ale i zahraničí však představitelé ekonomických ministerstev opírali toto rozhodnutí čistě o argumenty hospodářské povahy. Turistiku do zahraničí, včetně Jugoslávie, bylo třeba omezit z důvodu úspor devizových rezerv. Československo uzavíralo v pětiletých obdobích, která se každoročně upravovala, s Jugoslávií dohodu o výměně zboží a služeb na základě tzv. clearingů. V dohodě uzavřené na léta 1971–1975 se ČSSR zavázala každoročně odebírat turistické služby od Jugoslávie v hodnotě osm milionů clearingových dolarů, které měla Jugoslávie poskytovat jako protihodnotu za dodávky československých strojírenských výrobků. Po několika následujících letech ale Československo plnilo tento závazek jen z poloviny až dvou třetin. Českoslovenští představitelé to vysvětlovali tím, že i v poloze turismu by obě strany měly dosahovat vyrovnaných výdajů. Apelovali proto na jugoslávské partnery, že pokud si přejí zvýšit počet československých návštěvníků, měli by se i oni snažit o podstatnější nárůst cest svých turistů do Československa.

Turistickou sezonu v létě 1970 již ovlivnily nové předpisy, shrnuté do vyhlášky ministerstev vnitra a zahraničí z 13. dubna 1970. Zájemce o cestu do Jugoslávie musel začátkem roku zažádat u SBČS o devizový příslib. Mohl tak učinit za podmínky, že ho neobdržel v uplynulých třech letech. O cestě do Jugoslávie mohl uvažovat jen tehdy, pokud to měla být jeho jediná cesta do této země (nebo jiné země mimo členské státy RVHP) v tomto roce. Příslušný formulář žádosti o devizový příslib musel potvrdit zaměstnavatel nebo místní národní

výbor. Pokud devizový příslib skutečně získal, přiložil příslušné písemné rozhodnutí státní banky k žádosti na místním odboru pasů a víz o přidělení výjezdní doložky. Tuto žádost opět musel potvrdit zaměstnavatel nebo u nepracujících národní výbor a u mužů povinných vojenské služby také příslušná vojenská správa. O výjezdní doložku mohl občan požádat i v případě, že předložil pozvání od příbuzného v přímé linii, který v příslušné zemi, tedy v Jugoslávii, legálně žil. Příbuzný se tím zavazoval, že pozvanému uhradí veškeré cestovní náklady v zahraniční měně. Žádost o doložku si podávali také ti, kteří si zakoupili zájezd do Jugoslávie u Čedoku nebo jiné cestovní kanceláře. Koupě zájezdu však rozhodně nebyla jednoduchá. Pro organizované zájezdy do kapitalistické ciziny a Jugoslávie totiž nově platila podmínka, že doba pobytu mimo republiku musí být nejméně čtrnáct dní a k zájezdu se mohou přihlásit nikoliv jednotlivci, ale pouze pracovní kolektivy – pokud jim zaměstnavatel dá svolení. Bylo tak téměř vyloučeno, že by se zájezdu mohli zúčastnit oba manželé nebo rodiče s dětmi. Navíc – i kvůli povinné délce pobytu v zahraničí – byly tyto zájezdy velmi drahé. Lze předpokládat, že tento komplikovaný administrativní proces mnohé od původního úmyslu odradil.

Potenciální emigranty měla odradit také řada odstrašujících opatření. Trestnému stíhání za čin nedovoleného opuštění republiky podle paragrafu 109 trestního zákona z roku 1961 se vystavoval každý, kdo by zůstal v cizině delší dobu, než stanovovala výjezdní doložka, nebo navštívil zemi, pro kterou tento doklad neplatil. Československý občan se také měl obávat odebrání cestovního pasu, pokud by při pasové a celní kontrole vzniklo podezření, že hodlá emigrovat, a to například tím, že by u něj byl nalezen výuční list nebo vysokoškolský diplom.

Československý turista toužící po krásách Jadrana, který se štěstím nebo možná s použitím úplatku prošel úmornou úřední procedurou, obdržel

Clearing, tj. mezibankovní účtování vzájemných operací bez hotovostních plateb, využívalo Československo v zahraničním obchodu se socialistickými státy bez použití plateb ve volně směnitelné měně, tzv. devizách, které socialistické ekonomiky získávaly z obchodu s kapitalistickými státy a měly jich zpravidla nedostatek (tzv. devizové rezervy). Za zboží dodané z partnerského státu v rámci clearingové dohody platil příjemce ve vlastní měně na účet vedený u své národní banky. Obdobně byl zřízen clearingový účet také u národní banky partnerského státu. Ideálně měla být výměna vyrovaná a tím dosahováno i vyrovaně částky na účtech obou národních bank. Zúčtovací jednotkou byl tzv. clearingový dolar (v obchodu v rámci RVHP clearingový rubl). Obchod se odvíjel na základě podrobné, předem dohodnuté struktury zboží a služeb. Partnerské státy zpravidla usilovaly o vyrovaný poměr v jednotlivých komoditách (například o vyrovanost ve výměně surovin a polotovarů na jedné straně a vyrovanost ve výrobcích s větší přidanou hodnotou na straně druhé). V případě československo-jugoslávské výměny však byly v československém exportu dlouhodobě zastoupeny hlavně strojírenské výrobky, které Jugoslávie z větší části splácela tzv. službami ve stavebních pracích, dopravě a turistice. Jugoslávská strana za tyto výrobky platila na účet vedený u Národní banky Jugoslávie v dinárech a tyto dináry byly k dispozici pro účely československého cestovního ruchu v této zemi.

k cestovnímu pasu také výjezdní doložku, bez níž byl tento dokument mimo země socialistického tábora neplatný. S výjezdní doložkou si mohl na základě devizového příslibu zakoupit v SBČS příslušný, úředně stanovený obnos v jugoslávské měně, dinárech. Pokud zdárně absolvoval pasovou a celní kontrolu na československém hraničním přechodu, celníci u něj našli vysokoškolský diplom, výuční list ani nic jiného, co by nasvědčovalo jeho úmyslu emigrovat, mohl pokračovat v cestě do Maďarska. Tranzitní cesty přes Rakousko totiž od roku 1970 českoslovenští turisté

do Jugoslávie využívat nesměli. (Podobně turisté cestující do Bulharska nemohli použít kratší a pohodlnější trasy přes Jugoslávii, a byli tak nuceni podstupovat často strastiplnou cestu Rumunskem.)

Turista si s sebou vezl tzv. část B výjezdní doložky, s níž se prokazoval na maďarsko-jugoslávské hranici. Pokud ji nevládnul, maďarští celníci mu nedovolili pokračovat v cestě do SFRJ. Při návratu do republiky musel československý turista odevzdat část B doložky, aby bylo možné porovnat údaje na části A, kterou odevzdával pohraniční kontrole při výjezdu ze země, a zjistit, zda například nepřekročil dovolenou délku pobytu v zahraničí.

Nové administrativní komplikace se pochopitelně projeví na pádu počtu československých návštěvníků Jugoslávie – z již uvedených 284 tisíc v roce 1969 na pouhých 96 tisíc v roce 1970. V následujícím roce klesl jejich počet na 68 tisíc, v roce 1972 mírně vzrostl na 84 tisíc a roku 1973 se pohyboval podle tehdejších předběžných údajů mezi 97–101 tisíci. Přesto hned v roce 1970 využilo cesty do Jugoslávie k emigraci kolem čtyř set lidí.

Turistikou vyrovnat poměr sil

Přehodnocovat cestování do Jugoslávie začala normalizační garnitura v souvislosti s plánovanou návštěvou Gustáva Husáka v Bělehradě v říjnu 1973. Uvolnění restrikcí mělo být v souladu s úmyslem zlepšovat dosud poněkud napjaté vztahy se SFRJ a také podpořit další růst hospodářské spolupráce. Nově se pro opětovné posílení československé přítomnosti na Jadranu zmiňovaly i další okolnosti. V přípravném materiálu pro jednání Husáka s Titem se objevil argument, že v rámci žádoucího růstu životního standardu populace je třeba také uspokojovat touhu občanů po dovolené u tzv. teplých moří – vedle Bulharska a Rumunska i v Jugoslávii. S rostoucí životní úrovní se zároveň měly rozšířit možnosti vyšší útraty naspořených peněz (tzv.

odčerpání kupní síly) mezi populací. A zatímco ještě před několika lety se českoslovenští normalizátoři obávali nezdravého vlivu, kterému by Češi a Slováci byli vystavováni během dovolené v Jugoslávii, nyní autor dokumentu sebevědomě deklaroval, že naopak občané socialistického Československa budou jugoslávskému obyvatelstvu demonstrovat výhody vlastního společenského zřízení. Turistika do Jugoslávie měla mít tedy i politický význam: Československo se prostřednictvím svých turistů mělo v Jugoslávii zasazovat o vyrovnání poměru sil mezi socialistickými silami a prozápadními tendencemi v této zemi. Samozřejmě se nabízí otázka, nakolik byly podobné argumenty sebeklamem či nakolik měly posloužit jen jako ideologická úlitba dogmatictější části normalizačního establishmentu.

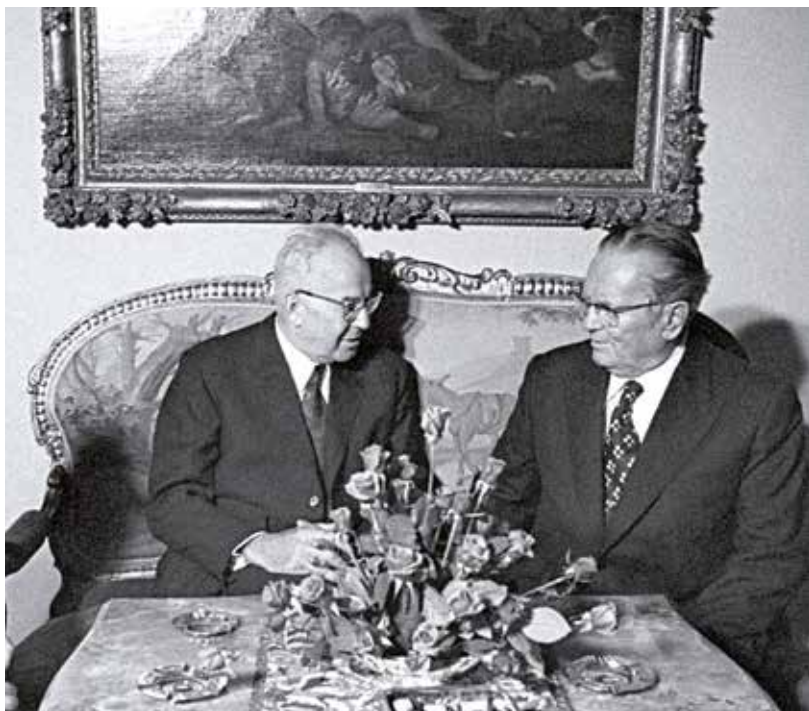
Počínaje rokem 1974 byla řada restrikcí odstraněna. Odpadlo nařízení umožňující získat devizový příslib jen jednou za tři roky, stejně jako povinná délka turistických zájezdů organizovaných cestovními kanceláři. V roce 1974 do Jugoslávie vycestovalo téměř 239 tisíc československých rekreatantů; v roce 1975 pak přes 303 tisíc. Ve druhé polovině 70. let tento počet dále rostl s tím, jak SBČS uvolňovala stále více dinárových rezerv pro tyto účely.

Na přelomu 70. a 80. let začala československá strana projevovat ochotu, či dokonce zájem hranici 300 tisíc turistů ročně podstatně zvýšit. Zřejmě nejdůležitější příčinou byla připravovaná změna ve struktuře obchodní výměny. Z důvodu úspor československé ekonomické resorty rozhodly v podstatě zastavit využívání jugoslávských stavebních firem. V rámci clearingové dohody však bylo nutné ve struktuře jugoslávského vývozu udržet zhruba třetinový podíl služeb, které vykrývaly československý vývoz strojírenských výrobků do Jugoslávie. Pokud tedy Československo chtělo nadále do Jugoslávie tyto produkty vyvážet, muselo místo nákupu stavebních prací nabídnout kompenzaci. Pro

představu lze uvést, že v roce 1979 Československo zaplatilo Jugoslávii za stavební práce 60 milionů dolarů, zatímco na turistiku svých občanů do této země uvolnilo kolem 16 milionů dolarů.

K rozhodnutí posílit turistické cesty do Jugoslávie přispěla také negativní zkušenost, kterou v sezoně roku 1979 učinily československé orgány i občané s „přátelskými socialistickými státy“ Rumunskem a Bulharskem. Ceaușescův režim totiž náhle, uprostřed léta, zakázal volný prodej benzínu cizincům. Nadále jej mohli koupit jen na poukázky, které rumunské banky prodávaly pouze za tvrdou (čili západní, volně směnitelnou) měnu. Tu však Českoslováci pro dovolenou v socialistických zemích Rumunska nebo Bulharska pochopitelně neměli k dispozici. Bylo proto nutné okamžitě řešit situaci československých občanů, které toto rozhodnutí zastihlo na dovolené u Černého moře. Svým rekreantům v Bulharsku tak musely československé orgány, chtě nechtě, povolit dočasně tranzit přes Jugoslávii, což náhle zvýšilo počet Čechoslováků v této zemi o několik desítek tisíc. Předseda vlády Lubomír Štrougal přítom v této souvislosti v několika případech lichotil jugoslávské straně, že její turistické služby jsou vynikající, a pohrdlivě se vyjadřoval o Rumunech a Bulharech. Dodával, že českoslovenští občané si zaslouží během dovolené ty nejlepší služby, které jim však turistická zařízení v obou černomořských zemích neposkytují.

Zároveň ale československá strana dávala s předstíranou lítostí na vědomí, že nemůže turismus do Jugoslávie zcela uvolnit. Kromě ekonomických důvodů pravidelně zmiňovala problém emigrace přes Jugoslávii na Západ. Náměstek ministra zahraničních věcí Dušan Spáčil tak například vedoucímu černohorské republikové delegace Momčilu Cemovičovi tvrdil, že kvůli emigraci přichází ČSSR o odborníky, do jejichž vzdělání stát vložil nemalé prostředky. Při jiném jednání zase československý diplomat uváděl, že sice nejde o masový jev, protože

Oficiální snímek ze setkání Gustáva Husáka a Josipa Broze Tita v Bělehradě v roce 1973

Repro: Rudé právo, 24. 10. 1973

přes Jugoslávii dosud uteklo na Západ jen něco kolem tří tisíc lidí, přesto tím vzniká škoda národnímu hospodářství, protože odcházejí většinou vysoce kvalifikovaní lidé.

Země možností k úniku

Československé orgány si začaly znovu problému emigrace přes jugoslávskou západní hranici všimnat právě koncem 70. let, k dispozici však měly jen dílčí údaje. Nejlépe podchycenou kategorií byli účastníci organizovaných zájezdů. Průvodci a delegáti cestovních kanceláří měli nejen pokusům o emigraci bránit (například preventivním uschováním pasů), ale také je nahlásit u československého generálního konzulátu v Záhřebu. Zhruba dvě třetiny turistů však cestovaly do Jugoslávie individuálně. O části úspěšných přechodů jugoslávské západní hranice se tak diplomatické úřady ČSSR dozvídaly jen na základě hlášení jugoslávské milice o opuštěných automobilech s čes-

koslovenskou registrační značkou.

Uprchlíci využívali řadu způsobů. Nejjednodušší bylo vypravit se na hraniční přechod s Itálií či Rakouskem. Jugoslávští celníci zpravidla uznávali obecnou platnost československého cestovního pasu a jejich držitelům nedělali žádné potíže zejména během víkendů, kdy byl provoz na hranicích velký a pasová kontrola probíhala formálně a namátkově. Státní bezpečnost nicméně zaznamenala i kuriózní případ, kdy skupina československých občanů na hraničním přechodu mezi Koperem a Terstem proběhla nepozorovaně pod hraniční závorou, zatímco jugoslávští celníci sledovali v televizi zápas své národní fotbalové reprezentace. Méně předvídatelné však bylo chování italských či rakouských pohraničních orgánů. Ty totiž často odmítly umožnit vstup na své území, pokud dotyčný neměl v pase vstupní vízum jejich státu. Čechoslováci rozhodnutí k emigraci a obeznámení s tímto rizikem proto mířili na

rakouský konzulát v Záhřebu nebo Lublani, kde vízum zpravidla bez delších průtahů obdrželi.

Další možností bylo vyhnout se pasové kontrole a přejít do Itálie nebo Rakouska přes tzv. zelenou hranici, která byla od poloviny 60. let relativně málo střežená. Zpravidla stačilo počkat, až přejde pohraniční hlídka, a poté se nerušeně vydat na druhou stranu hranice. Zejména v horských oblastech na slovinsko-rakouském pomezí se potenciální uprchlíci mohli vyhnout podezření pohraničnicků tím, že se vydávali za vysokohorské turisty. Uprchlíci také mohli počítat s radou a pomocí místních obyvatel i personálu turistických chat a výletních hostinců. Pokud hlídka ilegální „narušitele“ hranice přesto zadržela, hrozilo jim přestupkové řízení, zaplacení pokuty nebo maximálně 15 dní vězení; zásadní přitom bylo, že jugoslávské orgány o incidentech do začátku 80. let odmítaly informovat československou stranu.

Podle konzulární smlouvy totiž tato povinnost platila jen pro případy stíhání za trestné činy, jugoslávská legislativa však ilegální přechod hranic klasifikovala pouze jako přestupek. Po skončení přestupkového řízení se tedy turista zpravidla pokoušel o ilegální překročení hranice znovu. Počet těch, kteří se po prvním neúspěchu rozhodli pro návrat domů, byl dosti nízký. Zřejmě však nebyly výjimečné ani případy, kdy pohraničníci zadržehoho turistu pouze upozornili, že hranice se volně přecházet nesmí, a doporučili mu, aby navštívil rakouský konzulát v Lublani a požádal si o vízum.

Do Itálie se dalo dostat také po moři. Našli se údajně tací, kteří jednoduše přeplavali hranici v Terstském zálivu. Pohodlnější způsob představovala cesta na některé pravidelné lince mezi jugoslávskými a italskými přístavy nebo na výletních lodích, na nichž neprobíhala pasová kontrola. Československé uprchlíky také dopravovaly na italský břeh rybářské lodě či čluny vlastněné občany Jugoslávie nebo západních zemí. Místní správa stát-

ni bezpečnosti v istrijském Umagu narazila v polovině 80. let na skupinu československých emigrantů žijících v západním Německu a Švýcarsku, kteří v turistické sezoně pašovali na motorovém člunu své krajany (většinou mladé ženy) do Terstu. Policejní orgány se domnívaly, že za několik let mohli ilegálně přepravit do Itálie i několik set osob. Jugoslávská strana přitom nevyklučovala, že se jedná o organizovanou činnost prováděnou za úplatu. Podle zjištění policejních orgánů uvedená skupina opatrovala zájemcům o emigraci také cestovní doklady občanů západních států. Švýcaři či západní Němci se totiž při cestě do Jugoslávie mohli prokazovat i občanským průkazem. Na hraničním přechodu SFRJ předložili cestovní pas a ten poté přenechali (ať již z altruistických, či zjištěných pohnutek) československým občanům. Na zpáteční cestě se prokazovali jen občanským průkazem. Noví majitelé jejich pasu pak snadno prošli jen formální pohraniční kontrolou, zvláště pokud cestovali společně s původním vlastníkem cestovního pasu v automobilu se západní poznávací značkou. Čechoslováci byli také tajně převáženi s pomocí Jugoslávců nebo občanů kapitalistických zemí v osobních automobilech, obytných vozech apod. i bez příslušných cestovních dokladů.

Údajně velmi snadný způsob překročení hranice nabývala železnice. Emigranti přijeli autem k poslední železniční stanici na jugoslávském území, nasedli do vlaku ve směru do Rakouska a vyčkali příchodu rakouských celníků, kteří je na prvním rakouském nádraží předali policii, jež jim prostřednictvím požádali o azyl.

Další možnost pro potenciální emigranty představovala bělehradská kancelář Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky, k jejímuž zřízení došlo po jistém váhání jugoslávských úřadů počátkem roku 1981. Kancelář brala pod svou ochranu i československé státní příslušníky. Většina občanů ČSSR, kterým se od Vysokého komisařátu OSN dostalo ochrany, následně získala politický azyl v USA,

Kanadě, Austrálii a v některých západoevropských zemích.

Uprchlíci pod ochranou vysokého komisařátu byli soustředováni v uprchlických centrech v Padinské Skele poblíž Bělehradu, ve městě Banja Koviljača na západě Srbska nebo ubytováni v hotelech přímo v jugoslávském hlavním městě. Českoslovenští turisté údajně také před pobytem v uprchlickém centru dávali přednost službám autokempu v bělehradském lesoparku Košutnjak, jehož majitel jim pomáhal při jednání s úřadem vysokého komisařátu a s jugoslávskými úřady. Podle informací StB v případě kladného vyřízení žádosti o víza do některého ze západních států přenechali žadatelé majiteli kempu za poskytnutou pomoc jako protihodnotu svůj automobil. Řízení o přidělení uprchlického statusu a následně politického azylu v některé ze západních zemí bylo v každém případě poměrně zdoluhavé a v některých případech se táhlo i několik měsíců.

Hned v prvním roce působení bělehradské pobočky zmíněné organizace OSN požádalo o azyl 162 československých občanů. Následující rok to bylo již 750 Čechů a Slováků. V záchytných střediscích, kam často mířily české a slovenské rodiny s dětmi, jich pak každoročně, až do roku 1986, kdy

se jejich počet zejména v souvislosti s obtížnějším získáním politického azylu začal snižovat, hledalo útočiště více než tisíc. Státní příslušníci ČSSR počtem převyšovali pouze občané Rumunska. Zatímco pro Čechoslováky představovala varianta emigrace prostřednictvím kanceláře vysokého komisařátu jen jednu z plejádů možností, pro rumunské, ale také bulharské běžence nebo pro uprchlíky z Albánie byla často jediným východiskem. Do sběrného střediska pod jeho pravomocí mířili zpravidla poté, co byli zadrženi jugoslávskými pohraničníky po úspěšném ilegálním překročení hranice své mateřské země. Při těchto pokusech se mnohdy vystavovali nebezpečí smrti, a to nejen, že budou zastřeleni pohraniční hlídkou, ale i při zdolávání extrémních přírodních překážek. Rumunští uprchlíci se například pokoušeli přeplavat Dunaj. Legální vycestování do Jugoslávie, zvláště za účelem turistiky, bylo pro občany těchto zemí na rozdíl od Čechoslováků téměř nemyslitelné.

Prameny nicméně hovoří i o československých občanech, kteří „jugoslávského mostu“ k emigraci dosáhli bez povolení k cestování do této země. Osvědčeným a relativně snadným způsobem bylo překročit některý rumunsko-jugoslávský hra-

Rakousko-jugoslávský hraniční přechod v 70. letech

Foto: <http://www.sagen.at>

Dobová jugoslávská poštovní známka s prezidentem J. B. Titem a pohlednice z Debelého Rtiče, pláže u obce Ankaran v blízkosti hranice s Itálií, odkud bylo možné přeplavat na italskou stranu Foto: archiv autora

niční přechod, protože rumunští celníci nerespektovali československou výjezdni doložku. Pro jistotu prý bylo vhodné vložit do pasu sto západoněmeckých marek. Ale vyskytly se také případy, kdy se i Čechoslováci snažili proniknout do Jugoslávie přes zelenou hranici. Tento způsob byl nicméně velice riskantní. V roce 1982 například maďarští pohraničníci zastřelili na hranici se SFRJ jednu československou občanku.

Jugoslávské orgány se k fenoménu uprchlictví a hledání cesty na Západ občané Československa i dalších východoevropských zemí stavěly shovívavě. Počátkem 70. let představitelé SFRJ odmítali při jednáních s československými protějšky jakékoliv návrhy na zamezení nebo znesnadnění výjezdů Čechů a Slováků z jejich území do sousedních západních zemí. V úvahu nebrali ani výhrůžky, že to může mít vliv na omezení československé turistiky, a později ani nabídky, že příslušná jugoslávská opatření by československá strana mohla ocenit zvýšením turistických kvót do SFRJ. Na podobné pobídky Jugoslávci zpravidla odpovídali tím, že omezování pohybu obyvatelstva přes hranice je proti principům jejich vnitřní i mezinárodní politiky, a trvali na svém stanovisku i přesto, že to v zásadě bylo v rozporu s 3. článkem dohody o zrušení bezvízového styku z roku 1964. V něm se totiž smluvní strany zavazovaly respektovat vnitřní předpisy partnerského státu týkající se cestovních dokladů.

Předsednictvo SFRJ v květnu 1975 schválilo zásady pro nakládání s uprchlíky ze zemí sovětského bloku na svém území. Ty šly přitom dál než mezinárodní úmluvy, k nimž se Jugoslávie zavázala, jako byla ženevská konvence o právním postavení uprchlíků z roku 1951. Podle těchto vnitřních a v režimu utajení uplatňovaných směrnic totiž Jugoslávie nejen že nevracela běžence, kteří deklarovali politický důvod útěku ze své země, ale nevydávala domovským úřadům ani ekonomické uprchlíky. Jugoslávské orgány přitom předpokládaly, že i když se politické a ekonomické důvody u emigrantů ze zemí sovětského bloku mísí a nelze je zcela odlišit, ve skutečnosti je ekonomická motivace u naprosté většiny rozhodující. Uprchlíci z Československa udávali takřka všichni politický motiv pro opuštění své vlasti. Nejčastěji si stěžovali na omezování osobní svobody, diskriminaci ve své profesi a v kariéerním postupu oproti členům komunistické strany, bránění v přístupu ke vzdělání a od počátku 80. let také na špatné životní prostředí. Mnozí odůvodňovali svou žádost o azyl tím, že se jim brání v kontaktu s rodinnými příslušníky žijícími v západních zemích. Oproti tomu utečenci z Rumunska, Bulharska nebo Albánie se většinou přiznávali k materiálním pohnutkám, jako byl

nedostatek potravin, nízké platy a obecně nuzné životní podmínky.

Oproti 50. a ještě i 60. letům, kdy někteří utečenci žádali o poskytnutí politického azylu přímo Jugoslávii, v 70. letech – navzdory tehdy stále rostoucí životní úrovni v této zemi – již téměř nikdo z Východoevropanů o trvalý pobyt v Jugoslávii nestál. V drtivé většině mířili do vyspělých západních zemí a jugoslávské orgány jim v tom nehodlaly bránit. Jestliže tito cizinci vstoupili na území SFRJ legálně, mohli ze zásady vycestovat, kamkoliv si přáli. Pokud byli zadrženi při ilegálním příchodu nebo odchodu z Jugoslávie, bylo s nimi vedeno přestupkové řízení a poté mohli odejít, kam chtěli. Jugoslávské vedení také rozhodlo, že o přestupkovém řízení nebude informovat země původu a nebude pokus o ilegální odchod do západní země zaznamenávat do cestovního dokladu. V případě, že se tedy dopadený uprchlík nakonec rozhodl vrátit do vlasti, neměly jeho domovské úřady o jeho jednání žádné informace z jugoslávských oficiálních míst. Běžence vracela Jugoslávie jen mimořádně: pokud šlo o kriminální delikventy, kteří utíkali ze své země, aby se vyhnuli trestu (výslovně byly z repatriace vyjmuty osoby stíhané pro politické trestné činy a vojenští zběhové), pokud spáchali trestný čin na území SFRJ nebo jednalo-li se o ne-

zletilé osoby. Poněkud nejasnou kategorií, která se rovněž měla vyhostit zpět do zemí původu, byli tzv. zjevní avanturisté. Naprosté většiny československých potenciálních emigrantů se však toto nebezpečí nedotklo, protože bylo zaměřeno vůči jedincům, kteří přišli do Jugoslávie nelegálně.

Benevolentní přístup však přinášel jugoslávským úřadům řadu potíží. Počet uprchlíků se totiž stále zvyšoval a na přelomu 70. a 80. let se tento trend dále zrychlil. Zhoršující se ekonomická situace v Rumunsku hnala stále více jeho občanů do emigrace. Rostl ovšem i počet Českoslováků utíkajících přes Jugoslávii na Západ. V první řadě to byl důsledek zvyšujících se kvót pro turistiku, ale rozhodnutí odejít do emigrace patrně často souviselo i s perzekucí disentu po zveřejnění Charty 77, která naznačovala, že naděje na uvolnění režimu a tím i vyhlídky na společenské změny jsou mizivé.

Se zvyšujícím se počtem emigrantů začaly původní, víceméně rovněž vstřícný postoj přehodnocovat i mnohé západní země. Vstupní víza do pasů nebo povolení k imigraci například téměř přestaly v Jugoslávii vydávat západoněmecké zastupitelské úřady. Nadále vycházely vstřícně jen těm, kteří doložili německou etnickou příslušnost. Na povolení odejít do zámořských zemí, USA, Kanady nebo Austrálie, se zpravidla muselo v Jugoslávii čekat dlouhé měsíce v uprchlických centrech a ne všechny žádosti byly vyřízeny kladně.

Na počátku 80. let postupoval vůči československým žadatelům asi nejvstřícněji rakouský generální konzulát v Záhřebu. Běžně jim vydával vstupní víza, a to bez jakýchkoliv byrokratických formalit a často i zdarma. Pokud však šlo o žadatele prostřednictvím bělehradské kanceláře Vysokého komisaře pro uprchlíky o azyl na území Jugoslávie, omezovalo Rakousko jejich přijímání na pouhých 500 osob ročně. Rakouské úřady, stejně jako ostatní západní státy, odmítaly přijímat osoby, které neměly osobní dokumenty, což bylo téměř pravidlem u všech uprchlíků

z Rumunska a dalších zemí, kteří do Jugoslávie přicházeli rovněž ilegálně. Podle zmiňované směrnice Předsednictva SFRJ však jugoslávské úřady měly neúspěšným žadatelům umožnit odejít do země, „kam chtějí“. V praxi to znamenalo, že pracovníci bezpečnosti po předchozím diskrétním vyrozumění příslušné posádky pohraniční stráže dopravili skupinu běženců na jugoslávsko-rakouskou hranici a nechali je přejít do Rakouska. Západní sousedé Jugoslávie si na tuto praxi opakovaně stěžovali. Když se na jaře roku 1982 proti tomuto postupu ostře ohradil rakouský ministr vnitra, přesměrovali Jugoslávci coby dočasné řešení eskorty migrantů výhradně na hranici s Itálií.

Jugoslávci byli postupně nuceni brát určitý zřetel i na stížnosti východoevropských partnerů, zejména pak Československa. Jejich vedení se tak ocitlo pod dvojím tlakem. Západní země požadovaly postup podle mezinárodních konvencí a smluv a poukazyvaly na protiprávnost ilegálních převodů uprchlíků přes jejich hranice, státy východního bloku se často emotivně dožadovaly solidarity na platformě přátelství mezi socialistickými zeměmi a pěstování dobrých vztahů. Situace byla přitom obtížná: otevřené úlitby režimům ve východní Evropě diskreditovaly Jugoslávii v očích domácí i mezinárodní veřejnosti a vystavovaly ji kritice západních demokracií – které však zároveň přijímaly východoevropské běžence od Jugoslávie liknavě.

V listopadu 1982 proto Předsednictvo SFRJ přistoupilo k úpravě interních zásad z roku 1975. Vydalo pokyn, aby se političtí i ekonomičtí uprchlíci sice nevydávali zpět do svých zemí, ale aby jim byl umožněn odchod do třetích zemí jen v případě, že získají jejich vstupní víza či povolení k pobytu. O osudu těch, kteří potřebné dokumenty nedostanou, se tyto směrnice nezmiňují. Patrně tak měl být vyvinut tlak na západní země, zejména na USA a Kanadu, aby takové běžence přijímaly, pokud nemají být vráceni do svých mateřských zemí.

Již rok předtím přijala jugoslávská strana po delší době také československou iniciativu vybízející k setkání ministrů vnitra, které tak bylo vůbec prvním jednáním na této úrovni. V prosinci 1980 vedl federální ministr vnitra Jaromír Obzina v Bělehradě rozhovory se svazovým státním tajemníkem pro vnitřní věci Franjem Herljevičem. Přes předchozí enormní diplomatickou iniciativu Obzina zprvu jugoslávským partnerům tvrdil, že emigrace přes Jugoslávii nepředstavuje pro ČSSR velký problém. V roce 1979 zaznamenaly československé úřady jen 900 takových případů. Nicméně na druhém setkání obou ministrů v Praze v červnu 1981 již československá delegace nastolila tuto otázku jako ústřední bod celého jednání. Jugoslávští představitelé, kteří projevovali zájem hlavně o československé informace o tzv. extrémní emigraci (ustašovci ad.) a o spolupráci v boji proti organizovanému zločinu (obchod s drogami), na československé podmínky přistoupili.

Bělehradská vláda příslibila, že bude při hraničních kontrolách respektovat případné teritoriální omezení platnosti československých pasů. Koncem roku 1981 podepsaná konzulární dohoda také zakotvovala závazek obou stran informovat do pěti dnů partnerskou zemi o jakémkoliv uvěznění jejich občanů včetně přestupkového řízení. Československé vedení doufalo, že právě vydáváním výjezdních dokladů sloužících výhradně k návštěvě SFRJ výrazně sníží počet Čechů a Slováků, kteří odcházeli na Západ přes Jugoslávii. Skutečně hned od počátku července 1981, tedy necelý měsíc od dohody ministrů vnitra, začaly úřadovny celní a pasové služby dávat do cestovních pasů razítko omezující jejich platnost jen na Jugoslávii. Od následujícího roku dostávali českoslovenští turisté k cestám do Jugoslávie zvláštní pasy, jež lidé podle jejich desek označili jako „sedé“. Během turistické sezony roku 1981 vrátili jugoslávští celníci z hraničních přechodů s Itálií a Rakouskem 500 československých turistů.

Tzv. šedý pas pro výjezdy do Jugoslávie, přední strana a vnitřní stránky s razítkem omezujícím platnost pasu jen na území SFRJ

Repro: RYCHLÍK, Jan: Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace

Následně se částečně potvrdily obavy některých jugoslávských diplomatů, že tyto ústupky Husákovu režimu mohou Jugoslávii přinést negativní zahraniční publicitu. Postaralo se o ně ostatně samo normalizační pražské vedení, které nechalo odvysílat v Československé televizi lživou zprávu, že k dohodě o omezení nelegálních výjezdů československých občanů z Jugoslávie do západních zemí došlo na žádost Bělehradu. Jugoslávská diplomacie okamžitě požadovala uvedení této informace na pravou míru, čehož dosáhla pouze částečně: dementi vydané po prvotních vytáčkách Československou tiskovou kanceláří se v dalších československých sdělovacích prostředcích neobjevilo. Jugoslávský velvyslanec v Praze Mio-drag Vlahović následně zaregistroval hlasy, že Jugoslávie ztratila v očích československé veřejnosti renomé otevřené země a že podpis takové dohody, k němuž došlo rok po smrti J. Broze Tita, by jugoslávský vůdce nikdy nepřipustil. Dohodu s podivem komentovali také diplomatictí zástupci západních zemí v Bělehradě. Ačkoliv Rakousko se samo snažilo čelit narůstajícímu počtu uprchlíků, jeho konzulát v Záhřebu na omezenou územní platnost československých

cestovních dokladů nedbal a v roce 1981 i v roce následujícím vydával víza i do orazítkovaných či šedých pasů.

Jugoslávské úřady zaznamenaly zájemce o emigraci na Západ pochopitelně jen v tom případě, že požádali o status uprchlíka přímo na jugoslávském území kancelář Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky nebo některou ze západních ambasad. Za prvních devět měsíců roku 1981 takto evidovaly 732 žadatelů o status uprchlíka, kteří přicestovali do Jugoslávie legálně. I když to statistika explicitně neuvádí, jednalo se v zásadě výhradně o občany Československa. Celkový počet východoevropských uprchlíků, mezi nimiž i nadále dominovali ilegální běženci s rumunskou státní příslušností, byl v tomto období 2077 (do konce roku se zvýšil na 2733). Pochopitelně většinu emigrantů, kteří z Jugoslávie úspěšně odjeli, tak jugoslávské statistiky vůbec nepodchytily. Podle údajů československé proveniencce z roku 1982 emigrovalo přes Jugoslávii na Západ 2716 Čechů a Slováků. Ani tato sčítání však zcela jistě nebyla úplná.

Dohoda mezi ministry vnitra měla nakonec pramalý efekt. Jugoslávští celníci vrátili v roce 1981 z hranic 800 československých turistů. V se-

zoně následujícího roku znemožnili přejezd již jen 112 Čechoslovákům. Přitom padesáti turistům zabránili v cestě dál do Rakouska, přestože měli šedé pasy opatřené rakouským vízem. Ale ne vždy byl personál na celnicích takto přísný. V červnu 1982 jugoslávští celníci na hraničním přechodu Šentilj – Spielfeld po krátkém vyjednávání dovolili československým občanům, aby se šli zeptat jejich rakouských kolegů, jestli jim dovolí projet. Po kladné odpovědi Rakušanů nechali Jugoslávci tuto skupinu turistů pokračovat v cestě.

Velká část uprchlíků ovšem od zavedení nových cestovních dokladů volila raději přechod přes zelenou hranici, který se pravděpodobně také v naprosté většině podařil. V ojedinělých případech však docházelo i k tragédiím. Jejich počet viditelně narostl od roku 1983. Od jeho počátku jugoslávské vedení ve snaze zabránit odlivu deviz vyvážených občany SFRJ k nákupům levnějšího zboží do západních zemí nařídilo obligatorní složení dosti vysokého depozitu při každém výjezdu do zahraničí. S cílem zabránit předpokládanému, s tím souvisejícímu vzestupu pašeráctví zároveň výrazně zpřísnilo ochranu hranic. Současně tak vycházelo vstříc

požadavkům Rakouska a Itálie bránit nelegálnímu bžženectví a také odradit případné východoevropské „narušitele“ od jejich úmyslu. Po roce 1983 se tak stávalo, že jugoslávští pohraničníci na některé československé občany, kteří na jejich výzvu nereagovali, začali střílet. Větší ostraha hranic s Itálií nutila Čechy a Slováky, kteří chtěli přes Jugoslávii odejít na Západ, hledat nové kanály. Část z nich se nově pokoušela o útěk do Rakouska přeplaváním méně střežené řeky Mury. Tento riskantní způsob skončil několika incidenty. Nejtragičtějším a také nejmedializovanějším z nich byl případ pětičlenné rodiny z Brna, která se o překonání Mury pokusila na podzim 1984. V tehdy rozvodněné a studené řece utonuli rodiče a jedno dítě, pouze dvěma nedospělým dcerám se podařilo dostat na rakouský břeh.

Případů emigrace přes Jugoslávii navzdory dohodě, na kterou normalizační režim vynaložil nemalé úsilí, nebylo. V roce 1982 evidovala československá statistika, že z celkového počtu 4 418 osob, které tento rok nedovoleně opustily republiku, jich přes Jugoslávii emigrovalo 2 716, což činilo téměř 62 % z celkového počtu. I když se mizivá efektivita složitě připravovaného opatření ukázala takřka okamžitě po jeho přijetí, českoslovenští občané cestovali do Jugoslávie s šedými pasy ještě několik let. Zvláštní cestovní doklady do SFRJ pražské úřady zrušily teprve koncem roku 1984. Přes zjevný neúspěch protiemigračních ujednání nenastalo žádné nové omezení turistiky na jaderské pobřeží. Právě naopak. V roce 1985 navštívilo Jugoslávii 898 tisíc československých turistů a v počtu zahraničních návštěvníků SFRJ se tím Československo posunulo na páté místo za SRN, Itálii, Rakousko a Velkou Británii. V počtu pobytových dní pak předčila všechny ostatní socialistické státy dohromady.

Již v roce 1980 – tedy během československé diplomatické ofenzivy za uzavření dohod ministrů vnitřní – tvrdil místopředseda plánovací komise Vítězslav Vinklárěk svému

Oficiální dobová fotografie bdělých jugoslávských pohraničníků. Strážci jugoslávských hranic byli vůči emigrantům poměrně benevolentní, nicméně i zde docházelo ke konfliktům s tragickým koncem. Foto: www.paluba.info

jugoslávskému kolegovi, že objem turistiky závisí výlučně na množství devizových prostředků. Oproti tomu politické důvody, jako je nedovolená emigrace na Západ, přitom není třeba nijak zvlášť přeceňovat. *To tu bylo vždycky a bude i v budoucnu*, dodával Vinklárěk. Nicméně, počet československých rekreantů výrazněji neklesal i přesto, že od roku 1983 v platební bilanci s Jugoslávií narůstalo československé záporné saldo a v důsledku jugoslávských úsporných opatření v druhé polovině 80. let se snižoval i celkový objem československo-jugoslávské obchodní výměny. Ekonomičtí experti v jednáních s jugoslávskými kolegy upustili také od požadavku krýt odběr „služeb“, včetně turistiky, nákupem strojírenských výrobků. Prakticky také rezignovali na cíl podstatně zvýšit počet jugoslávských turistů v Československu a pokud možno tak vyrovnat v rámci společného obchodu výdaje s příjmy v této poloze.

Postupně utichly také stížnosti, že kvůli emigraci přes Jugoslávii vzniká škoda československému národnímu hospodářství, protože emigranti jsou většinou vysoce kvalifikovaní, často vysokoškolsky vzdělaní pracovníci.

Ostatně, i když procento vysokoškolských lidí bylo mezi československými uprchlíky vyšší než například mezi rumunskými běženci, nezakládaly se tyto informace na pravdě. Samy československé orgány interně uváděly, že emigrantů s univerzitním titulem je mezi pachateli „nedovoleného opuštění republiky“ jen něco kolem tří procent. Přestože byl tento počet pravděpodobně podhodnocený, představovali vysokoškolsky vzdělaní lidé mezi emigranty výraznou menšinu.

Přednost nejen před státně bezpečnostními, ale i před ekonomickými zájmy tedy čím dál více dostávala nutnost saturovat potřeby vlastního obyvatelstva. I turismus v Dalmácii, Istrii či Černé Hoře představoval pro návštěvníky z ČSSR „průzor“ na Západ, který byl kupříkladu pro občany NDR takřka nedostupný. Poměrně početná část československé populace čas od času mohla, většinou nezasvěceným pohledem, během dvou až tří týdnů v Jugoslávii nahlížet na odlesky západní, liberalizované, spotřební společnosti. Emigraci vnímali představitelé režimu jako nutné zlo, které lze do jisté míry omezit, předcházet mu, ale jemuž není možné zcela zabránit. pd